

Model of Situation as Basis for Comparison of Lexical Semantics

Модель концепту ситуації як основа зіставлення семантики лексики

Oleh Demenchuk

Dr. of Philology, Associate
Professor, Head of Department of
Romance and Germanic Philology

Олег Деменчук

доктор філологічних наук,
доцент, завідувач кафедри
романо-германської філології

E-mail: oleh.demenchuk@gmail.com

orcid.org/0000-0002-3218-6693

*Rivne State University for
the Humanities, Ukraine*

✉ 31, Plastova Str.,
Rivne, 33000

*Рівненський державний
гуманітарний університет, Україна*

✉ вул. Пластова, 31,
м. Рівне, 33000

Original manuscript received November 12, 2017

Revised manuscript accepted March 2, 2018

ABSTRACT

The paper focuses on the model of situation concept – a representation that constitutes the basis for comparison (tertium comparationis) in contrasting the semantics of lexical items in related and non-related languages. The expediency of using the model of situation concept as the basis for comparison agrees with an assumption of universality and uniqueness of situation conceptualization. From this viewpoint, the content of a linguistic item's semantics is viewed within the dialectics of relations between the universality of human cognition and the uniqueness of conceptualization. The model of situation concept is analyzed as a propositional function in which the arguments represent the conceptualization of a perception object, whilst the predicate – a cognitive conception of the conceptualization itself. From this perspective, the model of situation concept represents the content of a lexical item as the realization of relations between the basic participants of a given situation. The concept of situation is represented as a configuration of semantic linguistic dimensions – the characteristics of lexical items' planes of content that encode information on a certain aspect of a situation or its fragment conceptualization. The relevance of the

model being a representation of multidimensional semantic space is verified based on the results of the subjective scaling procedure. It has been ascertained that the lexical items' semantics of contrasted languages encode and distribute information among four semantic linguistic dimensions: representational, sentential, relational, and epigrammatic. It is posited that the representational semantic dimension encodes information on cognitive values of situation participants, the sentential one – on a set and relations of situation participants, the relational one – on the degree of positional activities or salience of situation participants, the epigrammatic one – on the mechanisms and strategies of a situation concept extension. In order to ascertain the content of situation concept and to establish the ways the information is encoded and distributed in the semantics of lexical items, a directed associative experiment has been used. In reproducing the specificity of the worldview, the expediency of further psycholinguistic research of lexical semantic models in cognitive, functional, and comparative aspects is claimed.

Keywords: *semantic models, semantic dimensions, model of situation, concept of situation, participant, tertium comparationis, method of subjective scaling, associative experiment.*

Вступ

Сучасна лінгвістична семантика обстоє пріоритет динамічного підходу до вивчення значення мовних одиниць. Такий підхід декларує необхідність і доцільність моделювання змісту мовної одиниці або класу мовних одиниць за зразком концепту ситуації багатомірного типу, який відтворює динаміку концептуалізації світу дискурсу (певної ситуації або якогось її фрагмента) в перспективі різних варіантів світосприймання людини. Презумпція багатомірного влаштування світу декларується сьогодні багатьма науками, причому вже не лише як загальнонаукова методологічна рамка, а й як необхідна передумова поступу та досягнення бажаного результату, особливо в тих сферах, які мають справу з багатомірним образом світу, багатомірною реальністю. «Прогрес у психології та когнітивних науках пов'язаний як із точністю, так і з плюралізмом, широким баченням ситуації, яка допускає існування великої кількості якісно різних «сутностей», що не утворюють абсолютної єдності» (Величковский, 2006: 335).

За останні десятиліття динамічний підхід стає одним із провідних напрямів досліджень лінгвістичної семантики (Падучева, 2004). Частково це зумовлене появою нової наукової парадигми, когнітивно-дискурсивна спрямованість якої не стільки засвідчує, скільки обстоє пізнавальний (пов'язаний із когніцією людини) характер природної мови. «Динамічний метод, що найбільш послідовно застосовується при побудові динамічних моделей мови, не автономізує мовну здатність людини, не протиставляє її іншим можливостям, а розглядає як окремий вияв загальної

здатності людини до доцільної (керованої прагматичними цілями) поведінки» (Кибрик, 1992: 34).

Актуальність обраної теми зумовлена загальним антропоцентричним спрямуванням сучасних семантичних теорій, тенденцією до поглибленого вивчення динаміки мовних одиниць, що пов'язано з усвідомленням і визнанням факту функціональної та когнітивної природи мови.

У перспективі побудови динамічної моделі значення розробка конфігурації змісту мовної одиниці орієнтується на розмаїття підходів, кожний з яких представляє свою незалежну методичку семантичного опису. Як динамічний феномен мовна семантика вже є предметом досліджень різних мовознавчих напрямів: 1) комбінаторного підходу, який, наголошуючи на варіативності компонентів значення слова, визнає існування різних точок зору (альтернатив) у тлумаченні слова (концепції Дж. Лайонза, Дж. Катца, М. Бірвіша та ін.); 2) ситуативного підходу, який обстоює ідею моделювання мовного значення в аспекті узгодження словникової та граматичної інформації (концепції Р. Ван Валіна, Дж. Бреснан, А. Мустайокі та ін.); 3) топологічного підходу, який описує значення слова у форматі певної метасхеми (концепції Р. Ленекера, Дж. Лакоффа, Л. Талмі та ін.); 4) конструкційного підходу, який визнає семантичним центром мовної одиниці конструкцію, комплекс, упорядкований у форматі пропозиції (концепції Ч. Філлмора, А. Голдберг, У. Крофта та ін.); з іншого боку, актуальним постає розгортання зіставного підходу, який має на меті ідею встановлення відповідностей (подібностей та відмінностей) семантичних явищ і процесів у споріднених та неспоріднених мовах (концепції Е. Вайганд, К. Вашакової, О. Селіванової та ін.). Очевидним є факт, що кожний такий підхід намагається тлумачити феномен семантики у контексті загальної доктрини чинної парадигми, що на тлі існуючих парадигм створює передумову для альтернативних евристик аналізу мовного матеріалу.

Мета розвідки – схарактеризувати модель концепту ситуації як основи зіставлення семантики лексики.

Мета дослідження зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) обґрунтувати модель семантичного опису лексики; 2) встановити методологічну релевантність використання в ролі *tertium comparationis* моделі концепту ситуації; 3) схарактеризувати модель концепту ситуації як основу зіставлення семантики лексики споріднених та неспоріднених мов; 4) визначити перспективи подальших досліджень моделювання семантики лексики.

Методи та методики дослідження

Для характеристики моделі концепту ситуації використано метод моделювання. Застосування методу дає можливість скласти уявлення про

специфіку концептуалізації певної ситуації або її фрагмента, особливості реалізації унікальних чуттєвих і ціннісних стратегій людини на тлі її універсальної сенсорно-перцептивної організації. Для встановлення релевантності моделі концепту ситуації як основи зіставлення семантики лексики та визначення специфіки кодування і розподілу інформації в семантиці лексики скористаємося результатами методики суб'єктивного шкалювання. Для опису змісту наповнення концепту ситуації та визначення специфіки кодування і розподілу інформації в семантиці лексики застосовано спрямований асоціативний експеримент.

Результати дослідження

Ми обстоюємо позицію, що будь-яка модель семантичного опису є самодостатньою в аспекті метамовної експлікації значення мовної одиниці та лексики зокрема. Вияв такої самодостатності, на нашу думку, зумовлений не стільки характером діючої парадигми, скільки теоретико-емпіричною постановою дослідника. Така постава регламентує теоретичне обґрунтування об'єкта дослідження чинником емпіричного досвіду. Свідченням подібного обґрунтування є теорії редуccionізму та нередуccionізму (Croft, 2001: 47). Редуccionістська теорія стоїть на позиціях того, що примітивні теоретичні конструкти є атомарними. З цієї перспективи основним конструктом моделі значення в межах редуccionістського підходу визнаються атомарні примітивні одиниці, поєднані у більш комплексні одиниці. Модель семантичного опису, яку декларує нередуccionістська теорія, навпаки, орієнтується на певний комплексний конструкт. Очевидно, що протиставлення редуccionістської та нередуccionістської моделей семантичного опису не є доцільним і в межах динамічного підходу, ймовірно, засвідчуватиме їх обопільну релевантність щодо моделювання такого теоретичного конструкта, як семантика мовної одиниці.

Динамічна модель описує лінгвістичний зміст як багатовимірний феномен, реалізований через ієрархічну множинність семантичних вимірів. Об'єднавчим чинником, атрактором, що забезпечує стабільність конфігурації вимірів, є пропозиція багатовимірного типу. Реалізуючи змістовий аспект певного виміру, такого типу пропозиція характеризує семантику мовної одиниці в перспективі численних параметрів, які засвідчують когнітивну та / або комунікативну цінність учасників ситуації. Зазначимо, що коли йдеться про «концепт ситуації», то до уваги береться «не ситуація з реального життя, тобто не стан справ у світі, а ситуація, взята у строгому вигляді, в якому вона передається мовою і відображається у допустимих вживаннях лексеми» (Иорданская, Мельчук, 2007: 53). Ситуація – це результат осмислення певного фрагмента

дійсності. «Задати якусь концептуалізацію і значить, у певному сенсі, створити саму ситуацію (ситуація і фрагмент дійсності – не одне й те ж)» (Падучева, 2004: 156). Орієнтуючись на позицію мовця, представники функціонального синтаксису використовують у цьому випадку поняття «стан справ (state of affairs)», наголошуючи, що «ситуація має лише непряме відношення до того, що мовець хоче висловити, оскільки він завжди обмежує і тлумачить ситуацію, враховуючи свої комунікативні потреби» (Мустайоки, 2006: 26).

Ми обстоюємо ідею використання моделі концепту ситуації як *tertium comparationis* у зіставленні семантики лексики споріднених та неспоріднених мов. При зіставному аналізі модель концепту ситуації має метамовний характер і виступає певним ідеальним типом, інструментом порівняння. Модель концепту ситуації – це еталон, на основі якого визначається реалізація концепту певної мовної ситуації. Пор. «Описати мову можна лише певною послідовністю моделей, можливо, навіть нескінченною. Надзвичайно важливо, однак, що різні мови по-різному відрізняються від певної заданої моделі. Тим самим модель стає об'єктивним еталоном для порівняння між собою окремих мов» (Ревзин, 1962: 18).

Як метамовний конструкт модель концепту ситуації виявляє ознаки пропозиційної функції, в якій аргументи представляють результат осмислення суб'єктом сприйняття об'єкта сприйняття, а предикат – когнітивне уявлення про сам акт цього осмислення. З цього погляду модель ситуації представляє зміст лексики як реалізацію відношень ключових учасників заданої ситуації.

Доцільність використання моделі концепту ситуації як основи зіставлення зумовлена чинником універсальності концептуалізації будь-якої ситуації, її схематизації в аспекті базових когнітивних стратегій виокремлення, виділення, фокусування уваги тощо. «При будь-якій концептуалізації фрагмента дійсності одні аспекти реальності акцентуються, актуалізуються, інші затушовуються, йдуть у фон: відбувається схематизація реальної дійсності» (Падучева, 2004: 157). При цьому варто відзначити етнопсихолінгвістичну зумовленість кінцевого результату концептуалізації, яка засвідчує мовно-специфічний характер вивершення плану змісту мовної одиниці. З цього погляду семантика мовної одиниці осмислюється як така, що відображає діалектику співвідношення універсальності людської когніції з унікальністю процесу концептуалізації. Пор. «З одного боку, сприйняття, членування та концептуалізація світу відображаються в існуванні універсальних поняттєвих категорій, властивих різним мовам. Ці категорії відображають те, що ми бачимо. З іншого боку, в кожній окремій мові є система

специфічних понять, властивих саме цій мові і невластивих іншим – у цих поняттях, як правило, відображається те, як ми бачимо світ. У першому випадку маємо справу з сприйняттям як психофізіологічним процесом об'єктивного порядку, в другому випадку йдеться про суб'єктивований процес накладення концептуальних структур (своєрідної модальної рамки) на предмети, що сприймаються» (Кравченко, 1996: 16).

Зміст співвідношення «універсальне vs. унікальне» у зіставленні семантики лексики визначають критерії характеристик основних учасників заданої ситуації: а) сенсорно-перцептивна здатність суб'єкта сприйняття (семантика лексики кодує інформацію про візуальні, тактильні, слухові і т. ін. стратегії суб'єкта сприйняття); б) психофізична природа об'єкта сприйняття (семантика лексики кодує інформацію про стимульні (орієнтовані на суб'єкта) властивості об'єкта сприйняття); в) феноменологічна природа об'єкта сприйняття (семантика лексики кодує інформацію про інтенціональні (орієнтовані на об'єкт) стратегії суб'єкта сприйняття); г) «вибірні» природа суб'єкта сприйняття (семантика лексики кодує інформацію про пріоритетні стратегії суб'єкта сприйняття); г) «ситуативна» природа об'єкта сприйняття (семантика лексики кодує інформацію про фонову характеристику об'єкта сприйняття).

Названі критерії визначають зміст наповнення концепту ситуації. Ми обстоюємо позицію, що концепт ситуації упорядкований у вигляді конфігурації семантичних мовних вимірів, кожний із яких відображає певний аспект концептуалізації ситуації або її фрагмента. Семантичні мовні виміри – це характеристики плану змісту мовної одиниці, які кодують інформацію про певний аспект концептуалізації ситуації або її фрагмента.

Семантика лексики може кодувати та розподіляти такого типу інформацію між чотирма семантичними мовними вимірами: репрезентативним (інформація про пізнавальну цінність учасників ситуації), сентенційним (інформація про набір та характер відношень учасників ситуації), реляційним (інформація про ступінь позиційної активності або важливості учасників ситуації) та епідигматичним (інформація про стратегії розширення концепту ситуації).

Для встановлення релевантності моделі концепту ситуації як основи зіставлення семантики лексики та визначення специфіки кодування і розподілу інформації в семантиці лексики скористаємося результатами методики суб'єктивного шкалювання. Експеримент передбачав оцінювання стимулів (номінацій на позначення концепту ситуації «стан холоду») в межах п'ятибальної шкали. Обсяг концепту ситуації «стан холоду» є максимально широкий і охоплює семантичні зони: а) потенційного фізіологічного стану (Холодно); б) загального

фізіологічного стану (Я відчуваю холод); в) актуального фізіологічного стану (Мене трусить (від холоду)); г) емоційного стану (Сумно і холодно стало мені жити). За результатами експерименту створена первинна групова матриця (див. Табл. 1), яка демонструє пріоритетність відбору респондентами (25 студентів-філологів) номінацій, що корелюють із певним семантичним виміром.

Таблиця 1. Первинна групова матриця результатів суб'єктивного шкалювання (номінації на позначення концепту ситуації «стан холоду»)

Стимул \ Оцінка	1	2	3	4	5
Холодно	1	3	4	5	12
Я відчуваю холод	2	6	9	7	1
Мене трусить (від холоду)	3	2	2	10	8
Сумно і холодно стало мені жити	12	3	5	3	2

Експеримент довів релевантність моделювання концепту ситуації за зразком багатовимірного семантичного простору, позаяк респонденти реагували на всі стимули. Оцінка реакцій на стимули засвідчує рівномірну реалізацію семантичних стратегій із тенденцією до репрезентативного та реляційного вимірів. Середній груповий бал для стимулу «Холодно» – 3,96; для стимулу «Я відчуваю холод» – 2,96; для стимулу «Мене трусить (від холоду)» – 3,72; для стимулу «Сумно і холодно стало мені жити» – 2,2.

Схарактеризуємо модель концепту ситуації в аспекті семантичних вимірів лексики споріднених та неспоріднених мов.

Репрезентативний семантичний вимір кодує інформацію про пізнавальну цінність учасників ситуації, відображену в плані змісту (простого або похідного) слова. Основна функція виміру зводиться до характеристики пізнавальної цінності учасника ситуації відповідно до принципу середньовікових логіків «*objectum specificat actum* 'об'єкт визначає дію'» (Арутюнова, 1976: 125). Пізнавальна цінність учасника передбачає його репрезентативність в одному з гносеологічних варіантів: перцептивному, аксіологічному, ідентифікаційному тощо. Будь-який із цих варіантів кваліфікується як специфічний спосіб осмислення об'єктного учасника в обсязі певної концептуальної структури. Концептуальна структура задає перспективу бачення учасника, пізнавальну цінність якої кодує концептуальна структура у форматі елементарних семантичних ролей. Такий підхід узгоджується з одним із тверджень лексико-функціональної граматики про те, що «семантичні ролі суть відображення (*descriptions*) певних аспектів когнітивної концептуалізації» (Falk, 2001: 99). З цієї позиції елементарні семантичні ролі приписуються

учасникам не з огляду на актантну позицію, яку він займає відносно предиката, а в перспективі його співвіднесеності з певним когнітивним конструктом. Пор.: «Семантична роль характеризує учасника з точки зору його місця у когнітивній структурі» (Падучева, 1998: 93). Приміром, ситуація, яку позначають перцептивні номінації, укр. запах «те, що сприймається органами нюху», пол. *zapach* «*odczuwana powonieniem właściwość ciał lotnych (lub substancji zawierających ciała lotne)*» та англ. *smell* «*the quality of a thing that is or may be smelled*», характеризує об'єкт сприйняття як властивість, яка виявляє себе (відчувається) у внутрішніх системах суб'єкта сприйняття. В українській та англійській мовах зазначений об'єкт може додатково осмислюватися як об'єкт потенційно каузативної (стимульної) дії, пор.: запах «властивість предметів, речовин діяти на органи нюху» та *smell* «*that property of things which affects the olfactory organ*».

Сентенційний семантичний вимір кодує інформацію про набір та характер відношень учасників ситуації, відображену в плані змісту вершинного дієслова певного тематичного класу – групи слів із спільним семантичним компонентом. Семантика таких слів задає набір учасників та відображає характер їх відношень у контексті певної базової ролі, функція якої зводиться до діагностики тематичного класу на рівні синтаксису.

Ідентифікація базових ролей цілковито залежить від предиката, актантну позицію якого займає учасник. Так, учаснику, вираженому іменною групою неприємний запах при дієслові повного охоплення типу заповнити, приписується роль Тема, пор.: Неприємний запах заповнив кімнату, при каузативних дієсловах – роль Причина, пор.: Мене нудить від неприємного запаху, або Каузатор, пор.: Неприємний запах ударив йому в ніс.

У перспективі міжмовних досліджень сентенційний вимір засвідчує еквівалентність на рівні співвіднесення семантичних і синтаксичних актантів в аспекті: діатетичних перетворень (актантних деривацій), зміни таксономічної категорії дієслова, таксономічного класу учасника тощо. Зокрема, неперехідні дієслова тематичних класів звуку, світлового випромінювання, запаху та смаку типу *resound, eco, buzz, twitter, creak, flame, glow, flicker, reek, smell, taste* тощо в англійській мові реалізують дві сентенційні конструкції: агентивну (*Agent-Subject Form*), пор.: *Music resounded in the hall*, та локативну (*Location-Subject Form*), пор.: *The hall resounded with music* (Dowty, 2001: 171). Діатетичний зсув, який спостерігається в цьому випадку, тлумачиться в термінах так званої гіпотези динамічної текстури: речення із локативною конструкцією описують ситуацію заповнення (охоплення) простору перцептивним об'єктом. Рівномірно охоплюючи весь простір, такий об'єкт набуває

формату «динамічної текстури» («texture of movement»), що створює передумову перцептивного виокремлення цього об'єкта. Пор.: «Якщо внаслідок контакту одного предмета з іншим цей інший предмет зазнає впливу ніби повністю, то цей новий статус предмета слугує достатнім підґрунтям для включення його у перспективу речення» (Fillmore, 1977: 79). Саме через це близьким еквівалентом локативного *resound* у польській мові є дієслово *rozbrzmiewać* «wypełniać się hałasem, napełniać się dźwiękami, wrzawą, hałasem itp.»: *Sala rozbrzmiała oklaskami i okrzykami*, а в українській мові – дієслово *наповнюватися* (про звук) «ставати заповненим чим-небудь», пор.: *Зала наповнилася музикою (оплесками, співом тощо)*.

Реляційний семантичний вимір кодує інформацію про ступінь позиційної активності або важливості учасників ситуації, відображену в плані змісту заданих граматичною конструкцією синтаксичних відношень. Синтаксичні відношення кваліфікуються як «засіб співвіднесення іменних аргументів предиката з різними синтаксичними позиціями, ієрархічно упорядкованими відповідно до ступеня їх синтаксичної активності або важливості» (Кибрик, 2005: 134). Пояснювальна сила реляційного виміру зводиться до встановлення особливостей позиційних (морфолого-синтаксичних) характеристик учасників ситуації, що в аспекті заданої конструкції декларує релевантність міжмовного аналізу за параметрами: морфологічного (відмінкового) кодування семантичних ролей ядерних актантів, комунікативного ранжування учасників, їх таксономічного класу тощо.

Зокрема, в українській, польській та англійській мовах логічне числення типів кодування актантів суб'єкта сприйняття (Експерієнцера) та об'єкта сприйняття (Стимулу) у вихідних діатезах представлено такими позиціями (нотація позицій: А – канонічне кодування через Агенс; Р – через Пацієнс; РН – периферійне кодування; EXP – семантична роль суб'єкта сприйняття; ST – семантична роль об'єкта сприйняття): А (EXP) / Р (ST), пор.: *Ja słyszę głosu*; А (EXP) / РН (ST), пор.: *I have a sensation of cold*; Р (ST) / РН (EXP), пор.: *З вікна мені видно гору*; А (ST) / РН (EXP), пор.: *Увесь час їй ввижалися дракони*; РН (EXP / ST), пор.: *Мені жарко від спекотного сонця*; А (ST) / Р (EXP), пор.: *The sun warms me*; Р (EXP) / РН (ST), пор.: *Ona posiniała ze złości*.

Епідигматичний семантичний вимір кодує інформацію про механізми і стратегії розширення концепту ситуації (явище семантичної деривації). Відповідність семантичного розширення лексики зіставлюваних мов встановлюється на основі дериваційних відношень конверсивного (комунікативне ранжування учасників), актантного (зміна складу, типу учасників або їх референційних характеристик), імплікативного (залучення

учасника із суміжної зони концепту ситуації за ознакою наслідку зміни перцептивного стану справ) та категоріального (специфікації таксономічного класу учасника за ознаками зміни таксономічної категорії дієслова або зміни тематичного класу дієслова) типів.

Зокрема, в аспекті актантних дериваційних відношень номінацій української, польської та англійської мов відзначено розбіжності в зоні концепту учасника *nomina anatomica*. В українській мові можливе розширення концепту ситуації дискомфортних відчуттів на основі топікалізації названого учасника, пор.: укр. Голова паморочиться від голоду → Як згадаю, що треба повертати в лікарню, то паморочиться в голові. У польській мові таке розширення блокується, пол. Kręci mi się w głowie po tej odrobinie siwuchy → *Głowa mi się kręci. Перцептивні номінації ментального руху в українській та польській мовах також блокують розширення в зоні концепту учасника *nomina anatomica*, пор.: укр. І щось миготіло в моїй голові й тонко → *Моя голова миготіла чимось; пол. Coś mignęło ti w myśli → *Moja myśl mignęła czymś. Натомість в англійській мові названі номінації допускають таке розширення, пор.: A strange thought flashed through her mind → Her mind flashed back to the day of their divorce.

Аналіз семантичних мовних вимірів засвідчує, що змістове наповнення концепту ситуації як репрезентації багатовимірного семантичного простору визначають учасники та їх відношення, реалізовані в межах певної ситуації.

Для верифікації змістового наповнення концепту ситуації скористаємося результатами спрямованого асоціативного експерименту, покликаного з'ясувати особливості учасників і їх відношень в межах концепту ситуації «холод». Експеримент передбачав оцінку реакцій на слово-стимул холод, яке кодує інформацію про одного з ключових учасників концепту ситуації. Реакціями респондентів були як парадигматичні, так і синтагматичні асоціації, які характеризували учасника холод: (а) за певною семантичною ознакою (парадигматичні асоціації); (б) за актантною позицією певного предиката (синтагматичні асоціації). Парадигматичні асоціації покликані розкрити особливості кодування та розподілу інформації в межах репрезентативного та епідигматичного вимірів, а синтагматичні асоціації – в межах сентенційного та реляційного вимірів.

Експеримент засвідчив нерівномірний розподіл та кодування інформації про ситуацію «холод» в межах семантичних вимірів. В межах репрезентативного виміру інформація розподіляється між семантичними зонами: (а) низька температура навколишнього середовища (мороз – 19 респондентів); (б) час, пора, що відзначається низькою

температурою повітря (осінь, зима, ніч тощо – 19); (в) фізичне відчуття або фізіологічний стан (відчуття холоду, заціпеніння, переохолодження тощо – 11); (г) місце з низькою температурою повітря (гуртожиток, кімната, вулиця, підвал тощо – 8). Сентенційний вимір кодує інформацію про базові ролі учасника холод: (а) Причина (трусити, дрижати, мерзнути, синіти тощо – 18); (б) Стимул (відчувати, відчуватися, переносити тощо – 12); (в) Каузатор (пронизувати, дратувати, щипати тощо – 11); (г) Тема (віяти, наблизитися, розповсюджуватися, стелитися тощо – 10); (г) Контрагент (грітися, одягатися, воювати, перемагати тощо – 5); (д) Місце (гуляти, рибалити, полювати – 2); (е) Зміст (прогнозувати, зрозуміти – 2). Репрезентативний вимір характеризує позиційну активність учасника холод (див. вище): (а) А-кодування (пронизувати, вбивати, охоплювати тощо – 12); (б) Р-кодування (відчувати, переносити, проявлятися тощо – 16); (в) РН-кодування (тремтіти, мерзнути, червоніти тощо – 19). Епідигматичний вимір засвідчує розширення концепту ситуації «холод» до меж семантики: (а) емоцій (сум, злість, страх тощо – 8); (б) ідентифікацій (бурулька, сніг, сніжинка, вітер, дощ, лід тощо – 15); (в) оцінок (дискомфорт, байдужість, неприязнь тощо – 7); (г) асоціацій (смерть, чистота, безгрошів'я, алкоголь, сім'я, серце, усмішка, думка, кінець, лезо, безлюдний острів, мрія, без батьківського тепла, війна, зброя, в'язані шкарпетки, пуста, хвороба, втома, плед тощо – 15).

Висновки

Стан розроблення проблем, пов'язаних із моделюванням семантики в сучасному мовознавстві, засвідчує виразну тенденцію до витлумачення змісту мовної одиниці в перспективі когнітивно-функціонального (такого, що обстоює ідею функціональної та когнітивної зумовленості мовного значення) підходу. Такий підхід декларує необхідність і доцільність моделювання змісту мовної одиниці за зразком концепту ситуації багатовимірного типу, який відтворює динаміку концептуалізації світу дискурсу (певної ситуації або її фрагмента) в аспекті різних варіантів світосприймання людини.

Модель концепту ситуації становить основу порівняння (*tertium comparationis*) у зіставленні семантики лексики споріднених та неспоріднених мов. Концепт ситуації упорядкований у вигляді конфігурації семантичних мовних вимірів – характеристик плану змісту мовної одиниці, які кодують інформацію про певний аспект концептуалізації ситуації або її фрагмента. Семантика лексики зіставлюваних мов кодує та розподіляє інформацію між чотирма семантичними мовними вимірами: репрезентативним (інформація про пізнавальну цінність учасників ситуації), сентенційним (інформація про набір та характер відношень

учасників ситуації), реляційним (інформація про ступінь позиційної активності або важливості учасників ситуації) та епідигматичним (інформація про механізми і стратегії розширення концепту ситуації).

Психолінгвістичні експерименти засвідчили релевантність застосування моделі концепту ситуації як основи зіставлення семантики лексики, встановили особливості стратегій кодування і розподілу інформації в семантиці лексики. У перспективі міжмовних досліджень експерименти покликані виявити пріоритетність застосування семантичних стратегій, а також особливості змістового наповнення концепту ситуації (учасників і їх відношень) у мовах зіставлення.

Моделювання семантики лексики визначає доцільність подальших досліджень у когнітивно-функціональному та зіставному аспектах. Вибір аспектів зумовлений тенденцією сучасних семантичних студій до поглибленого аналізу динаміки семантичних класів слів. Такий аналіз ставить за мету з'ясувати закономірності організації лексикону, характер кодування і способи розподілу інформації в семантиці лексики, механізми розширення та розвиток семантичної парадигми лексичних одиниць у споріднених і неспоріднених мовах.

Література

- Апресян Ю.Д. Избранные труды : в 2 т. Москва : Языки русской культуры, 1995. Т. 1 : Лексическая семантика. 472 с.
- Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы. Москва : Наука, 1976. 384 с.
- Величковский Б.М. Когнитивная наука: основы психологии познания : в 2 т. Москва : Смысл ; Издательский центр «Академия», 2006. Т. 2. 432 с.
- Иорданская Л.Н., Мельчук И.А. Смысл и сочетаемость в словаре. Москва : Языки славянских культур, 2007. 672 с.
- Кибрик А.Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфическое в языке). Москва : МГУ, 1992. 336 с.
- Кибрик А.Е. Константы и переменные языка. Санкт-Петербург : Алетейя, 2005. 720 с.
- Кравченко А.В. Язык и восприятие: когнитивные аспекты языковой категоризации. Иркутск : Изд-во Иркутского ун-та, 1996. 160 с.
- Кубрякова Е.С. О концептах, схваченных знаком. *STUDIA LINGUISTICA XVIII. Актуальные проблемы современного языкознания*. Санкт-Петербург : Политехника-сервис, 2009. С. 69–75.
- Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам. Москва : Языки славянской культуры, 2006. 512 с.
- Падучева Е.В. Коммуникативное выделение на уровне синтаксиса и прагматики. *Семиотика и информатика*. Москва : Языки русской культуры. 1998. Вып. 36. С. 82–107.
- Падучева Е.В. Динамические модели в семантике лексики. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 608 с.
- Ревзин И.И. Модели языка. Москва : Изд-во Академии наук СССР, 1962. 192 с.
- Croft, W. (2001). Radical construction grammar: Syntactic theory in typological perspective. Oxford : Oxford Univ. Press.
- Dowty, D. (2001). The semantic asymmetry of 'argument alternation' (and why it matters). *Making sense: From lexeme to discourse. Groningen: Center for Language and Cognition*, 44, 171–186.

- Falk, Y.N. (2001). *Lexical-functional grammar: An introduction to parallel constraint-based syntax*. Stanford: Center for the Study of Language and Information.
Fillmore, Ch.J. (1977). The case for case reopened. *Syntax and Semantics*, 8, 59–81.

References

- Apresian, Iu.D. (1995). *Izbrannnye trudy [Selected works]*. Moscow: Iazyki russkoi kultury [in Russian].
Arutiunova, N.D. (1976). *Predlozhenie i ego smysl. Logiko-semanticheskie problemy [Sentence and its sense. Logico-semantic problems]*. Moscow: Nauka [in Russian].
Velichkovskii, B.M. (2006). *Kognitivnaia nauka: osnovy psikhologii poznaniia [Cognitive science: fundamentals of psychological cognition]*. Moscow: Smysl; Izdatelskii tsentr «Akademiiia» [in Russian].
Iordanskaia, L.N., & Melchuk, I.A. (2007). *Smysl i sochetaemost v slovare [Sense and co-occurrence in vocabulary]*. Moscow: Iazyki slavianskikh kultur [in Russian].
Kibrik, A.E. (1992). *Ocherki po obshchim i prikladnym voprosam iazykoznaniiia (universalnoe, tipovoe i spetsificheskoe v iazyke) [Sketches on general and applied issues of linguistics (universal, typical and specific in language)]*. Moscow: MGU [in Russian].
Kibrik, A.E. (2005). *Konstanty i peremennye iazyka [Constants and variables of language]*. Saint Petersburg: Aleteia [in Russian].
Kravchenko, A.V. (1996). *Iazyk i vospriiatie: kognitivnye aspekty iazykovoi kategorizatsii [Language and perception: cognitive aspects of language categorization]*. Irkutsk: Izd-vo Irkutskogo un-ta [in Russian].
Kubriakova, E.S. (2009). O kontseptakh, skhvachennykh znakom [On the concepts grasped by a sign]. *STUDIA LINGUISTICA XVIII. Aktualnye problemy sovremennogo iazykoznaniiia – STUDIA LINGUISTICA XVIII. Topical issues of contemporary linguistics*, (pp. 69–75). Saint Petersburg: Politekhniko-servis [in Russian].
Mustaioki, A. (2006). *Teoriia funktsionalnogo sintaksisa: ot semanticheskikh struktur k iazykovym sredstvam [The theory of functional syntax: from semantic structures to language means]*. Moscow: Iazyki slavianskoi kultury [in Russian].
Paducheva, E.V. (1998). Kommunikativnoe vydelenie na urovne sintaksisa i pragmatiki [Communicative emphasis on syntactic and semantic levels]. *Semiotika i informatika – Semiotics and informatics*, (pp. 82–107). Moscow: Iazyki russkoi kultury [in Russian].
Paducheva, E.V. (2004). *Dinamicheskie modeli v semantike leksiki [Dynamic models of lexical semantics]*. Moscow: Iazyki slavianskoi kultury [in Russian].
Revsin, I.I. (1962). *Modeli iazyka [Models of language]*. Moscow : Izd-vo Akademii nauk SSSR [in Russian].
Croft, W. (2001). *Radical construction grammar: Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford Univ. Press.
Dowty, D. (2001). The semantic asymmetry of ‘argument alternation’ (and why it matters). *Making sense: From lexeme to discourse*, 44, 171–186). Groningen: Center for Language and Cognition.
Falk, Y.N. (2001). *Lexical-functional grammar: An introduction to parallel constraint-based syntax*. Stanford: Center for the Study of Language and Information.
Fillmore, Ch.J. (1977). *The case for case reopened. Syntax and Semantics*, 8, 59–81.

АНОТАЦІЯ

У розвідці схарактеризовано модель концепту ситуації – репрезентацію, яка становить основу порівняння (*tertium comparationis*) у зіставленні семантики лексики споріднених та неспоріднених мов. Доцільність використання моделі концепту ситуації як основи зіставлення узгоджено з положенням про універсальність та унікальність мовної концептуалізації ситуації.

З цього погляду зміст наповнення семантики мовної одиниці розглядається в аспекті діалектики співвідношення універсальності людської когніції та унікальності процесу концептуалізації. Модель концепту ситуації аналізується як пропозиціональна функція, в якій аргументи представляють результат осмислення об'єкта сприйняття, а предикат – когнітивне уявлення про сам акт цього осмислення. З цієї позиції модель концепту ситуації представляє зміст лексики як реалізацію відношень ключових учасників заданої ситуації. Концепт ситуації представлено у вигляді конфігурації семантичних мовних вимірів – характеристик плану змісту мовної одиниці, які кодують інформацію про певний аспект концептуалізації ситуації або її фрагмента. Релевантність моделі концепту ситуації як репрезентації багатовимірного семантичного простору верифіковано за результатами методики суб'єктивного шкалювання. З'ясовано, що семантика лексики зіставляваних мов кодує та розподіляє інформацію між чотирма семантичними мовними вимірами: репрезентативним, сентенційним, реляційним та епідигматичним. Обстоюється ідея, що репрезентативний семантичний вимір кодує інформацію про пізнавальну цінність учасників ситуації, сентенційний – про набір та характер відношень учасників ситуації, реляційний – про ступінь позиційної активності або важливості учасників ситуації, епідигматичний – про механізми і стратегії розширення концепту ситуації. Для визначення змісту наповнення концепту ситуації та встановлення особливостей кодування і розподілу інформації в семантиці лексики застосовано спрямований асоціативний експеримент. В перспективі відтворення специфіки національно-мовної картини світу визначається доцільність подальших психолінгвістичних досліджень семантичних моделей лексики в когнітивно-функціональному та зіставному аспектах.

Ключові слова: семантичні моделі, семантичні виміри, модель ситуації, концепт ситуації, учасник, *tertium comparationis*, метод суб'єктивного шкалювання, асоціативний експеримент.

Олег Деменчук. Модель ситуации как основа сопоставления семантики лексики

АННОТАЦИЯ

В статье охарактеризована модель концепта ситуации – репрезентация, составляющая основу сравнения (*tertium comparationis*) в сопоставлении семантики лексики родственных и неродственных языков. Целесообразность использования модели концепта ситуации как основы сопоставления согласуется с положением об универсальности и уникальности языковой концептуализации ситуации. С этой позиции содержание наполнения семантики языковой единицы рассматривается в аспекте диалектики соотношения универсальности человеческой когници и уникальности процесса концептуализации. Модель концепта ситуации анализируется как пропозициональная функция, в которой аргументы представляют результат осмысления объекта восприятия, а предикат – когнитивное представление о самом акте этого осмысления. С этой точки зрения модель концепта ситуации представляет содержание лексики как реализацию отношений ключевых участников заданной ситуации. Концепт ситуации представлено в

виде конфигурации семантических языковых измерений – характеристик плана содержания языковой единицы, кодирующих информацию об определенном аспекте концептуализации ситуации или ее фрагмента. Релевантность модели концепта ситуации как репрезентации многомерного семантического пространства верифицирована по результатам методики субъективного шкалирования. Установлено, что семантика лексики сопоставляемых языков кодирует и распределяет информацию между четырьмя семантическими языковыми измерениями: репрезентативным, сентенциальным, реляционным и эпидигматическим. Отстаивается идея, что репрезентативное семантическое измерение кодирует информацию о познавательной ценности участников ситуации, сентенциальное – о наборе и характере отношений участников ситуации, реляционное – о степени позиционной активности или важности участников ситуации, эпидигматическое – о механизмах и стратегиях расширения концепта ситуации. Для определения содержания наполненности концепта ситуации и установления особенностей кодирования и распределения информации в семантике лексики применен направленный ассоциативный эксперимент. В перспективе воссоздания специфики национально-языковой картины мира определяется целесообразность дальнейших психолингвистических исследований семантических моделей лексики в когнитивно-функциональном и сопоставительном аспектах.

Ключевые слова: семантические модели, семантические измерения, модель ситуации, концепт ситуации, участник, *tertium comparationis*, метод субъективного шкалирования, ассоциативный эксперимент.

